

Світлана Іванова,
старший викладач кафедри інформаційної
та соціокультурної діяльності,
Західноукраїнський національний університет

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Проблема організації самоосвітньої діяльності студентів має глибокі історико-педагогічні корені та постає одним із ключових чинників підготовки фахівців тих галузей, де професійний розвиток неможливий без здатності до безперервного навчання. У сфері соціономічних професій – педагогіці, соціальній роботі, психології, управлінні, комунікаціях – самоосвітня діяльність стає не лише індивідуальною практикою, але й професійною вимогою. Саме тому важливо простежити, як змінювалися наукові підходи до організації самоосвіти у ЗВО, які концепції домінували в різні періоди та як вони вплинули на сучасне розуміння формування самоосвітніх умінь. Тому метою нашого дослідження є історико-педагогічний аналіз становлення та розвитку підходів до організації самоосвітньої діяльності студентів у закладах вищої освіти, розкрити внесок ключових зарубіжних і українських науковців, а також окреслити ті концептуальні положення, які стали підґрунтям для сучасного розуміння формування самоосвітніх умінь майбутніх фахівців соціономічної сфери.

Розвиток ідей самоосвіти у світовій педагогіці значною мірою спирається на концептуальні засади, сформульовані Дж. Дьюї, який у своїх програмних працях «Демократія й освіта» та «Досвід і освіта» визначав навчання як активну дослідницьку діяльність, побудовану на особистісному досвіді, рефлексії та інтерпретації взаємодії людини зі світом. На думку Дж. Дьюї, студент не може бути пасивним реципієнтом інформації: освіта має спрямовувати його на самостійний пошук знань, вироблення власного судження та вміння вчитися протягом життя [1; 2].

На ґрунті цих підходів у середині ХХ ст. формується гуманістична педагогіка К. Роджерса, яка переносить акцент у навчанні на особистість студента, його автономію, мотиваційну сферу та внутрішню потребу у саморозвитку. У праці «Свобода навчання» К. Роджерс обґрунтовує концепцію освіти, зорієнтованої на студента, де ключовими умовами ефективного навчання є свобода вибору, довірлива взаємодія, відповідальність та самостійність [3]. У статті «Міжособистісні стосунки у фасилітації навчання» він підкреслює роль педагога як фасилітатора, який створює умови для самостійного пізнання, а не транслює готові істини [4]. Таким чином, гуманістична парадигма К. Роджерса поглибила ідеї Дьюї про активного, мотивованого та автономного здобувача освіти, заклавши підґрунтя сучасних підходів до організації самоосвітньої діяльності студентів.

Пізніше ці ідеї отримують логічне продовження у працях М. Ноулза, який запропонував концепцію самокерованого навчання дорослих (SDL), де

самоосвіта розглядається як процес, у якому особистість самостійно визначає потреби, добирає ресурси, оцінює результати й планує подальший розвиток [5].

У 1980–2000-х рр. у світовій науці активізуються дослідження саморегульованого навчання (SRL). Б. Зіммерман та Р. Пінтріч описують операційну структуру цього процесу: постановку цілей, планування, вибір стратегій, моніторинг, корекцію та рефлексію [6]. Підхід SRL зробив особливо вагомим акцент на формуванні метакогнітивних умінь, що згодом стало важливою складовою концепції самоосвітньої діяльності студентів у ЗВО.

Розвиток української традиції дослідження самоосвіти має власну траєкторію. У радянський період поняття «самостійна робота студентів» трактувалося як чітко регламентований структурний елемент навчального процесу. У працях В. Журавльова («Самостоятельная работа студентов в вузе») та Ю. Бабанського («Оптимизация процесса обучения») вона розглядалася як діяльність, спрямована на відпрацювання навчального матеріалу, виконання стандартних завдань і підготовку до контролю. М. Скаткін і І. Лернер у межах дидактичної теорії визначали самостійну роботу як обов'язкову, але підпорядковану педагогічному керівництву форму навчання. У такому підході самоосвіта фактично збігалася з позааудиторною навчальною активністю, залежною від вимог навчального плану та методичних вказівок, що обмежувало розвиток особистісної автономії здобувача освіти. Теоретичні аспекти автономності, індивідуальних освітніх траєкторій, розвитку внутрішньої мотивації фактично не ставали предметом спеціального дослідження.

Поворотним моментом стала доба незалежності України. Прийняття Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), Національної доктрини розвитку освіти та Законів України «Про освіту» і «Про вищу освіту» спрямувало вищу школу на перегляд цілей підготовки та переосмислення ролі студента у навчанні [7; 8]. Уперше на рівні державних документів було закріплено необхідність формування вміння навчатися впродовж життя, уміння самостійного здобуття знань, інформаційної культури та навичок самоорганізації. Положення про дистанційне навчання 2013 р. окремо підкреслило потребу у розвитку цифрової самостійності студентів при роботі з електронними освітніми ресурсами [9].

У 1990–2000-х роках значний вплив на формування українських концепцій самоосвіти здійснили праці І. Зязюна, який розглядав педагогічну майстерність як процес саморозвитку, що ґрунтується на рефлексії, внутрішній мотивації та ціннісно-смысловій сфері педагога [10].

В українській педагогічній думці кінець XX – початок XXI ст. характеризуються активним розвитком концепцій неперервної освіти та самоосвіти, що стало важливою теоретичною основою для подальшого осмислення організації самоосвітньої діяльності у ЗВО. Значний внесок у формування цих підходів зробила Н. Г. Ничкало, яка у працях, присвячених освіті дорослих, наголошує на тому, що самоосвіта є ключовою умовою професійного розвитку особистості та необхідною складовою її участі в сучасному суспільстві знань. У навчально-методичному посібнику «Технології

освіти дорослих» (2021), підготовленому за її участі, самоосвіта розглядається не як спонтанна індивідуальна активність, а як педагогічно організований процес, що включає розвиток мотивації, потреби в саморозвитку, умінь саморегуляції, критичної рефлексії та відповідальності за власний освітній результат [11]. У статті «Освіта дорослих як тренд сучасного українського суспільства» (2022) Н. Ничкало окреслює самоосвіту як один із базових механізмів неперервної освіти. Дослідниця підкреслює, що сучасне освітнє середовище потребує особистості, здатної адаптуватися до змін, оновлювати знання, критично осмислювати інформацію та вибудовувати власні освітні стратегії. У цьому контексті самоосвіта виступає не лише педагогічною категорією, а й соціальною характеристикою людини XXI століття [12].

Важливе місце у розвитку української теорії самоосвіти та неперервної освіти посідають роботи С. О. Сисоевої, яка послідовно розробляє проблематику навчання дорослих, активного залучення суб'єкта до власного освітнього процесу та формування умінь саморегуляції. У навчально-методичному посібнику «Інтерактивні технології навчання дорослих» дослідниця підкреслює, що сучасний освітній процес має забезпечувати умови, у яких дорослий здобувач освіти виступає активним учасником пізнання, а не пасивним реципієнтом інформації. На її думку, інтерактивні методи створюють середовище, у якому формується здатність до самостійного визначення цілей, пошуку інформації, аналізу результатів діяльності та рефлексії – тобто тих базових компонентів, які лежать в основі самоосвіти [13].

У статті «Інтерактивне навчання дорослих: теоретико-методичний аспект» С. Сисоева розширює концептуальні засади організації освіти дорослих, звертаючи увагу на необхідність урахування досвіду, потреб, цінностей та індивідуальних освітніх стратегій кожного здобувача освіти. У роботі акцентовано на тому, що ефективна організація навчання дорослих передбачає створення можливостей для самостійної роботи, підтримку внутрішньої мотивації та розвиток умінь рефлексивного аналізу. Ці положення становлять важливу теоретичну основу для розуміння того, як вибудовувати самоосвітню діяльність студентів у ЗВО, особливо майбутніх фахівців соціономічної сфери, для яких здатність до постійного професійного саморозвитку є ключовою [14].

Важливим етапом у розвитку проблеми стало поширення компетентнісного підходу та імплементація ідей Болонського процесу. Перехід до кредитно-модульної системи, поява індивідуальних освітніх планів, вагомість ECTS призвели до зміни ролі викладача – від носія знань до тьютора, модератора та організатора самоосвітньої діяльності студента. Саме в цей період наукові напрацювання В. М. Чайки набули особливого значення. У своїх роботах учений запропонував структурно-логічну модель самоосвітньої діяльності, виділивши її основні етапи: постановку цілей, планування, добір інформаційних джерел, виконання навчальних дій, самоконтроль та рефлексію. Він також обґрунтував педагогічні умови розвитку самоосвітніх умінь у межах кредитно-трансферної системи [15]. У монографії 2006 року В.М. Чайка показав, що здатність до саморегуляції педагогічної діяльності ґрунтується на сформованих механізмах

самоосвіти, а тому має виступати ключовим результатом професійної підготовки майбутнього вчителя [16].

Питання структури та розвитку самоосвітньої компетентності розглядалися у працях низки українських дослідників, зокрема Я. Топольник, В. Буряка, І. Дерези, які у своїх роботах аналізують змістові компоненти, педагогічні умови та методики її формування [17; 18; 19]. Дослідники підкреслюють, що ефективна самоосвіта вимагає цілеспрямованих педагогічних умов: проблемно-орієнтованих завдань, організації самостійної роботи з елементами вибору, рефлексивних практик, розвитку інформаційної грамотності та здатності до аналізу власних результатів.

Окремий пласт сучасних досліджень сфокусований на впливі цифровізації освітнього середовища. На важливість інформаційної та самоосвітньої компетентностей майбутніх фахівців інформаційної, бібліотечної та архівної справи звертає увагу Т. Яворська, обґрунтовуючи їх місце у структурі професійних компетентностей документознавця [20]. Праці О. Цись показують, що інтеграція цифрових ресурсів, електронних бібліотек, LMS-платформ поступово змінює сам характер самоосвіти студентів: вона стає більш динамічною, інтегрованою в щоденну навчальну діяльність та орієнтованою на персоналізовані траєкторії розвитку [21]. У цьому контексті особливого значення набувають уміння пошуку, оцінювання та інтерпретації інформації, здатність до самоорганізації у цифровому середовищі, використання аналітичних інструментів моніторингу власного прогресу. Концептуальні підходи до розвитку інформаційно-цифрової компетентності майбутніх фахівців у цифровізованому освітньому середовищі ґрунтовно описані в дослідженнях О. Трифонової, яка пов'язує ІЦК із здатністю до самоосвіти в інформаційно-освітньому середовищі ЗВО [22]. Сучасні підходи до трактування інформаційно-цифрової компетентності як умови інноваційної освітньої діяльності та організації дистанційного й змішаного навчання детально розкриває А. Барбінова [23], наголошуючи на нерозривному зв'язку цифрової грамотності з професійним саморозвитком і самоосвітою педагогічних кадрів.

Не менш важливими для розвитку теорії самоосвіти стали дослідження із соціономічної сфери, представлені працями З. Таратутіної, О. Панькевич, Т. Тюльпи та інших. У цих роботах підкреслюється, що фахівці соціономічних професій мають оволодівати уміннями самоосвіти як елементом професійної мобільності: готовність до діяльнісної саморегуляції, уміння адаптуватися до соціальних трансформацій, здатність до постійного оновлення знань є необхідною умовою професійної успішності [24; 25; 26].

Важливим елементом розвитку вітчизняних підходів до самоосвітньої діяльності стали праці, присвячені самовихованню й особистісному саморозвитку. У навчальному посібнику О. Кучерявого «Професійне самовиховання у вищій школі» особлива увага приділяється формуванню в студентів здатності до цілепокладання, саморегуляції поведінки та рефлексії як обов'язкових складових професійної підготовки. Дослідник наголошує, що

професійне становлення майбутнього фахівця неможливе без системної роботи над власними якостями, що логічно передуює розвитку умінь самоосвіти [27].

У свою чергу, О. Главацька у посібнику «Основи самовиховання особистості» розкриває структурні компоненти самовиховання – мотиваційний, діяльнісний і рефлексивний – які фактично співвідносяться зі складниками сучасних моделей самоосвітньої компетентності. Дослідниця підкреслює необхідність виховання відповідальності, самоконтролю та внутрішньої дисципліни, що є фундаментальними умовами ефективної організації самоосвітньої діяльності у студентському віці [28].

Таким чином, історичний аналіз дозволяє констатувати: розвиток ідей самоосвіти в Україні та світі пройшов шлях від регламентованої самостійної роботи до концепції самокерованого, саморегульованого й рефлексивного навчання, що базується на активності студента та його відповідальності за власну освітню траєкторію. Це забезпечує концептуальне підґрунтя для сучасних підходів до формування самоосвітніх умінь майбутніх фахівців соціономічної сфери, адже саме ці професії потребують високого рівня автономії, здатності до самоорганізації й досвіду безперервного професійного саморозвитку.

Список використаних джерел

1. Дьюї Д. Демократія й освіта. Львів : Літопис, 2003. 294 с.
2. Дьюї Д. Досвід і освіта / пер. Марії Василечко. Львів: Кальварія, 2003. 84 с.
3. Rogers Carl R. Freedom to Learn. 3rd ed. New York: Macmillan College Publishing Company, 1983. 434 p.
4. Rogers C. R. The Interpersonal Relationship in the Facilitation of Learning. *Humanizing Education* / ed. T. Leeper. Boston : Houghton Mifflin, 1967. 1-18 p. URL: <https://drive.google.com/file/d/1sT9F3oIPeCbQQ1yTLQrqHC1xD2G-NAcA/view>
5. Knowles M. Self-directed learning: A guide for learners and teachers. Chicago: Follett, 1975. URL: <https://dokumen.pub/self-directed-learning-a-guide-for-learners-and-teachers-0695811169.html>
6. Zimmerman B. Becoming a self-regulated learner. *Theory Into Practice*. 2002. Vol. 41(2). P. 64–70. URL: <https://www.leiderschapsdomeinen.nl/wp-content/uploads/2016/12/Zimmerman-B.-2002-Becoming-Self-Regulated-Learner.pdf>
7. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>
8. Закон України «Про вищу освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
9. Про затвердження Положення про дистанційне навчання. Наказ МОН № 466 від 25.04.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>
10. Педагогічна майстерність: підручник для студ. вищих пед. навч. закл. / І. А. Зязюн [та ін.]; ред. І. А. Зязюн. 2-е вид., доп. і перероб. К. : Вища школа, 2004. 422 с.
11. Технології освіти дорослих : навч.-метод. посіб. / [Н. Г. Ничкало та ін.; за заг.ред. О. М. Пехоти]. Миколаїв: Гліон, 2021. 395 с.

12. Ничкало Н. Освіта дорослих як тренд сучасного українського суспільства. *Неперервна педагогічна освіта XXI століття* : зб. матеріалів XIX Міжнародних педагогічно-мистецьких читань пам'яті проф. О. П. Рудницької. Вип. 5 (17). Київ: Талком, 2022. С. 10–15. URL: <https://kdidpamid.edu.ua/academy/2022/04/04/seminar/>

13. Сисоєва С. О. Інтерактивне навчання дорослих: теоретико-методичний аспект. *Концептуальні засади розвитку освіти дорослих: світовий досвід, українські реалії і перспективи* : зб. наук. ст. / за ред.: В. Г. Кременя, Н. Г. Ничкало; уклад.: О. В. Аніщенко, Л. Б. Лук'янова; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти НАПН України. Київ: Знання України, 2018. С. 52–59. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/27789/1/Збірник%20семинару.pdf>

14. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник. Київ: ВД «ЕКМО», 2011.

15. Чайка В. М. Самостійна та індивідуальна робота і самоосвітня діяльність студентів в умовах кредитно-трансферної системи організації навчання у вищій педагогічній школі. *Наукові записки. Серія Педагогіка*. 2008. № 1. С. 44-50. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/21830/1/Chaika.pdf>

16. Чайка В.М. Підготовка майбутнього вчителя до саморегуляції педагогічної діяльності : монографія / за ред. Г.В. Терещука. Тернопіль: ТНПУ, 2006. 275 с.

17. Топольник Я. В. Самоосвітня діяльність студентів: особливості, функції, структурні компоненти, принципи, етапи здійснення. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2013. Вип. 13. С. 146–151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2013_13_30

18. Буряк В. К. Керування самостійною роботою студентів. *Вища школа: наук.-практ. видання* / гол. ред. Ніколаєнко С. М. Київ: Знання, 2001. № 4–5. С. 48-52.

19. Дереза І. С. Формування готовності студентів до самоосвіти як актуальна педагогічна проблема. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/2024/1/ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО САМООСВІТИ ЯК АКТУАЛЬНА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.pdf>

20. Яворська Т. М. Інформаційна складова в структурі професійних компетентностей майбутніх документознавців. URL: <https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/983/ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА В СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНИХ.pdf?isAllowed=&sequence=1>

21. Цись О.О. Використання технологій електронного навчання в організації самостійної навчальної діяльності студентів. *Педагогічний альманах*. 2017. Вип. 35. С. 180-186. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2017_35_29

22. Трифонова О. Концепція розвитку інформаційно-цифрової компетентності майбутніх фахівців комп'ютерних технологій. *Український*

педагогічний журнал. 2019. № 2. С. 45–52. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/423/355>

23. Барбінова А. Розвиток інформаційно-цифрової компетентності майбутніх менеджерів освіти в умовах інноваційної освітньої діяльності. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 51. С. 408–412. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/51_2022/63.pdf

24. Тарутіна З. Підготовка професіоналів в умовах глобалізації, Інтернету і нової хвилі прогресу в точних науках. *Вища освіта України*. 2012. № 2. С. 50–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vou_2012_2_9

25. Панькевич О. О. Підготовка майбутніх фахівців соціономічної сфери до професійної взаємодії. *Інформаційно-комунікаційні технології в освіті*. 2018. Вип. 7(2). С. 190–193. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2018/7/part_2/42.pdf

26. Тюльпа Т. Соціономічна сфера як поле формування соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27(5). С. 133–137. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/27_2020/part_5/25.pdf

27. Кучерявий О.Г. Професійне самовиховання у вищій школі: підручник. Київ: Освіта України, 2010. 199 с.

28. Главацька О. Л. Основи самовиховання особистості. Київ: Кондор, 2008. 206 с.